

XALQARO VALYUTA TIZIMINING ASOSLARI

Muxammadiyev Kamoliddin G'ulomiddinovich

*Ilmiy rahbar: Samarqand Iqtisodiyot va Servis institute Bank-Moliya xizmatlari
fakulteti SamISI "Bank ishi" kafedrası assistenti*

Azimov Shamsiddin Dilshod o'g'li

"Bank-Moliya xizmatlari" fakulteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu akademik maqola xalqaro valyuta tizimining fundamental asoslari, uning konseptual elementlari, tarixiy rivojlanish bosqichlari, valyuta kurslari rejimlari, xalqaro likvidlik va zaxira aktivlarining ahamiyati, shuningdek, moliyaviy institutlarning roli borasida chuqur tahlilni taqdim etadi. Maqolada Bretton-Vuds tizimining tashkil etilishi va qulashi kabi muhim tarixiy davrlar batafsil ko'rib chiqiladi hamda hozirgi zamon xalqaro valyuta tizimining asosiy muammolari va kelajakdagi mumkin bo'lgan transformatsiyalar muhokama qilinadi. Tadqiqot xalqaro iqtisodiy munosabatlar va moliyaviy barqarorlikni tushunish uchun muhim bo'lgan asosiy tushunchalarni yoritishga qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *Xalqaro valyuta tizimi, valyuta kurslari, Bretton-Vuds, Xalqaro Valyuta Jamg'armasi, oltin standarti, xalqaro likvidlik, zaxira valyuta*

KIRISH

Xalqaro valyuta tizimi global iqtisodiy munosabatlarning ajralmas qismi bo'lib, mamlakatlar o'rtasidagi pul harakatini, to'lovlarni va moliyaviy oqimlarni tartibga soluvchi murakkab iqtisodiy va huquqiy mexanizmlar majmuasini tashkil etadi. Uning asosiy vazifasi xalqaro savdo va investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash, transchegaraviy operatsiyalar uchun samarali to'lov vositalarini ta'minlash, valyuta kurslarining barqarorligini saqlash va moliyaviy inqirozlarning oldini olishdan iboratdir.

Ushbu tizimning barqaror va samarali ishlashi jahon iqtisodiyotining o'sishi va rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tizimning evolyutsiyasi turli davrlarda jahon iqtisodiyotining ehtiyojlari va siyosiy voqealarga javoban shakllangan bo'lib, uning konseptual asoslari va elementlari doimiy ravishda takomillashib borgan.

Ushbu maqolaning maqsadi xalqaro valyuta tizimining fundamental asoslarini, uning tarixiy bosqichlarini, asosiy elementlarini va bugungi kundagi dolzarb muammolarini chuqur ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilishdir. Maqolada xalqaro valyuta tizimining o'rni va ahamiyati, uning konseptual asoslari, valyuta kurslari rejimlari, xalqaro likvidlikning muhimligi, zaxira aktivlari va yetakchi xalqaro moliyaviy institutlarning funksiyalari atroflicha o'rganiladi. Shuningdek, zamonaviy tizimning qiyinchiliklari va kelajakdagi transformatsiyalar haqida fikr yuritiladi.

Asosiy qism: Valyuta tizimi valyutalar harakati, ulardan foydalanish, ayirboshlash va to'lov vositasi sifatida qo'llash qoidalari, shuningdek, tegishli pul-kredit munosabatlari bilan bog'liq iqtisodiy va huquqiy munosabatlar majmuasini ifodalaydi.

U valyuta emissiyasi va muomalasini tartibga soluvchi organlarni ham o'z ichiga oladi. Bu tizim milliy, mintaqaviy (masalan, Yevropa) yoki global bo'lishi mumkin va asosan mamlakatlar ichida va ular o'rtasida pul hisob-kitoblarini yengillashtirishga xizmat qiladi. Xalqaro valyuta tizimining asosiy elementlariga valyuta kurslarini shakllantirish mexanizmlari, valyuta cheklovlari, xalqaro hisob-kitob shakllari, valyuta konvertatsiya shartlari va Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (XVJ) kabi xalqaro valyuta-kredit tashkilotlarining huquqiy maqomi kiradi. Bu elementlarning o'zaro aloqasi va o'zaro ta'siri tizimning umumiy samaradorligini va barqarorligini belgilaydi.

Xalqaro valyuta tizimining mohiyati va vazifalari quyidagilardan iborat.

Xalqaro valyuta tizimi — bu davlatlar o'rtasidagi pul-moliya munosabatlarini tartibga soluvchi mexanizmlar, institutlar va qoidalar majmuidir. U xalqaro savdo, kapital harakati va to'lovlar muvozanatini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Uning asosiy vazifalari: Xalqaro hisob-kitoblarni amalga oshirishni ta'minlash; Valyuta kurslarining barqarorligini saqlash; Valyuta risklarini kamaytirish; Jahon moliyaviy barqarorligini qo'llab-quvvatlash. Xalqaro valyuta tizimining asosiy elementlari. Xalqaro valyuta tizimi bir nechta muhim tarkibiy qismlardan iboratdir. Shulardan Xalqaro valyuta birliklari (AQSh dollari, yevro, SDR va boshqalar); Valyuta kurslari rejimlari (qat'iy, erkin suzuvchi, boshqariladigan); Xalqaro likvidlik (oltin-valyuta zaxiralari); Xalqaro moliyaviy institutlar (XMVF, Jahon banki, XTTB).

Xalqaro valyuta tizimining tarixi uning murakkab evolyutsiyasini aks ettiruvchi bir qator muhim bosqichlar va paradigmalar bilan boyitilgan. Dastlab, milliy valyuta tizimlari rivojlandi, ular o'rtasidagi munosabatlar asosan oltin standartiga asoslangan tizim orqali tartibga solingan edi. Oltin standarti davrida (XIX asr oxiri — XX asr boshlari) har bir milliy valyutaning qiymati ma'lum miqdordagi oltin bilan bog'langan bo'lib, bu valyuta kurslarining barqarorligini ta'minlashga qaratilgan edi. Ammo iqtisodiy inqirozlar davrida oltin birlamchi muomala vositasi funksiyasini yo'qotdi, bu esa oltin standartining qulashiga olib keldi.

Ikkinchi jahon urushidan so'ng, 1944 yil 1-29 iyul kunlari AQShning Bretton-Vuds shahrida 44 mamlakat ishtirokida valyuta-moliyaviy konferensiya bo'lib o'tdi. Bu konferensiya "yakuniy hujjat" imzolanishi bilan yakunlandi, u Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (XVJ) va Xalqaro Tiklanish va Taraqqiyot Banki (XTTB) (Jahon banki) ni tashkil etish to'g'risidagi ustavlarning asosiy qismini tashkil etdi. Bretton-Vuds tizimiga ko'ra, XVJ a'zosi bo'lgan mamlakatlar o'zlarining milliy valyuta kurslarini AQSh dollariga yoki oltinga nisbatan qat'iy belgilash majburiyatini oldilar.

AQSh dollari o'z navbatida \$35 evaziga bir unsiya oltin bilan bog'langan edi. Bu AQSh dollarini jahonning asosiy zaxira valyutasiga aylantirdi, chunki AQSh jahon oltin zaxiralarining taxminan uchdan ikki qismiga ega edi va eng yirik iqtisodiyotga ega edi. Bu tizim 1945 yildan 1970-yillarning boshlarigacha amal qildi va jahon iqtisodiyotining barqaror o'sishiga yordam berdi.

Biroq, 1960-yillarning oxiriga kelib, AQShning Vyetnam urushiga sarflagan xarajatlari va mamlakatdagi inflyatsiya dollarga bo'lgan ishonchni pasaytirdi. AQShning doimiy savdo

defitsiti oltin zaxiralarining kamayishiga olib keldi. Triffin dilemasi deb nomlanuvchi muammo — jahon iqtisodiyotining o'sishi uchun ko'proq dollarga ehtiyoj, ammo bu, o'z navbatida, AQShning oltin zaxiralarini kamaytirib, dollarga bo'lgan ishonchni pasaytirishi – tizimga bosim o'tkazdi. 1971 yilda G'arbiy Germaniya va Niderlandiyaning o'z valyutalarini erkin suzuvchi qilish to'g'risidagi qarorlari va AQShning dollar kursini oltinga nisbatan rasmiy narxda konvertatsiya qilishdan bosh tortishi (Nixon shoki) tizimning qulashiga olib keldi. 1973 yilga kelib, ko'pchilik mamlakatlar suzuvchi valyuta kurslari rejimiga o'tdilar. Bretton-Vuds tizimidan so'ng, Yamayka valyuta tizimi shakllandi, u suzuvchi valyuta kurslari va oltinning de-monetizatsiyasini rasmiylashtirdi.

Valyuta kursi bir mamlakat valyutasining boshqa mamlakat valyutasiga nisbatan narxini ifodalaydi. Valyuta kurslari rejimlari qat'iy yoki suzuvchi bo'lishi mumkin. Qat'iy valyuta kurslari rejimida hukumat yoki markaziy bank valyuta kursini boshqa valyutaga yoki qimmatbaho metallarga (masalan, oltin) nisbatan muayyan darajada ushlab turadi. Suzuvchi valyuta kurslari esa bozor kuchlari, ya'ni valyuta talabi va taklifi ta'sirida erkin o'zgaradi.

Valyuta kursiga xarid qobiliyati pariteti, Maxsus Qarz Olish Huquqlari (MQOH) va Yevro kabi xalqaro to'lov vositalari, tovar narxlari, inflyatsiya darajasi, to'lov balansi holati, foiz stavkalari va siyosiy barqarorlik kabi omillar ta'sir ko'rsatadi. Markaziy banklar tomonidan belgilanadigan rasmiy kurslar va erkin bozor kurslari o'rtasida farq mavjud. Banklar odatda yuqori sotish kurslari va pastroq sotib olish kurslari o'rtasidagi farqdan foyda ko'radilar.

Rasmiy valyuta kursini o'zgartirish mexanizmlaridan biri revalvatsiya bo'lib, bu milliy valyuta kursining oshirilishini anglatadi. Bu importni arzonlashtiradi va kapital eksportini rag'batlantiradi. Aksincha, devalvatsiya milliy valyuta kursining pasaytirilishidir, bu ko'pincha savdo balansining yomonlashishi va zaxiralarning kamayishi bilan bog'liq. Valyuta kotirovkasi – bu ixtisoslashgan organlar tomonidan e'lon qilinadigan kurslardir. O'zbekistonda Markaziy bank muntazam ravishda xorijiy valyuta kurslarini so'mga nisbatan e'lon qiladi. Masalan, 2022 yil 18 avgust holatiga ko'ra, 1 AQSh dollari 10 945 so'm 32 tiyinga teng edi. O'zbekistondagi aksariyat banklar xorijiy valyuta, shu jumladan AQSh dollarini ayirboshlash xizmatini taklif etadi.

Xalqaro likvidlik mamlakatlarning xalqaro majburiyatlarini o'z vaqtida bajarish qobiliyatini ta'minlovchi vositalar majmuasidir. Unga xalqaro zaxira aktivlari, jumladan, oltin, erkin konvertatsiya qilinadigan valyutalar (masalan, AQSh dollari, yevro, yapon iyenasi, funt sterling) va MQOH kiradi. Garchi hozirgi kunda ko'pgina xalqaro operatsiyalar naqd pulsiz bank o'tkazmalari orqali amalga oshirilsa-da, oltin mamlakatlararo pul majburiyatlari uchun muhim yakuniy regulyator bo'lib qolmoqda, uning zaxiralari valyuta barqarorligini ko'rsatadi. AQSh dollari uzoq vaqtdan beri asosiy zaxira valyuta bo'lib kelmoqda va valyuta bozoridagi operatsiyalarning taxminan 88 foizida ishtirok etadi. MQOH XVJ tomonidan yaratilgan xalqaro zaxira aktividir va XVJ a'zolari o'rtasida likvidlikni ta'minlashga yordam beradi.

Xalqaro moliyaviy institutlar global valyuta tizimining barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (XVJ) ushbu tizimning asosiy tayanchlaridan biri bo'lib, uning vazifalari valyuta kurslarining barqarorligini ta'minlash, xalqaro pul hamkorligini rag'batlantirish, to'lov balansidagi qiyinchiliklarni boshdan kechirayotgan mamlakatlarga qisqa muddatli moliyaviy yordam ko'rsatish va valyuta cheklovlarini kamaytirishdan iborat. Xalqaro Tiklanish va Taraqqiyot Banki (XTTB), ya'ni Jahon banki esa, asosan, a'zo mamlakatlarda, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda, iqtisodiy rivojlanish va qashshoqlikka qarshi kurashish uchun uzoq muddatli kreditlar va yordam berishga qaratilgan. Ushbu institutlar global moliyaviy me'yorlarni belgilash, nazorat qilish va global moliyaviy barqarorlikni qo'llab-quvvatlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Zamonaviy xalqaro valyuta tizimi, asosan suzuvchi valyuta kurslari va ko'plab valyutalarning AQSh dollariga bog'liqligi bilan tavsiflanadi. Biroq, bu tizim bir qator jiddiy muammolarga duch kelmoqda. Birinchidan, valyuta kurslarining o'zgaruvchanligi global savdo va investitsiyalar uchun noaniqlik tug'diradi, bu esa kompaniyalar uchun xatarlarni oshiradi. Ikkinchidan, global iqtisodiy nomutanosibliklar, xususan, ba'zi mamlakatlarning yirik savdo defitsitlari va boshqalarning yirik profitsitlari, tizimda keskinlikni keltirib chiqaradi. AQSh dollarining zaxira valyuta sifatidagi ustun mavqeyi, Triffin dilemasi sabab, o'z muammolarini keltirib chiqaradi: AQShning ichki siyosati global likvidlik va barqarorlikka ta'sir qiladi, ammo AQSh dollarining qiymatini pasaytirmasdan, global likvidlikni ta'minlash tobora qiyinlashadi.

Kelajakdagi transformatsiyalar sifatida bir qancha ssenariylarni ko'rish mumkin. Raqamli valyutalar va blokcheyn texnologiyasi valyuta operatsiyalarini amalga oshirish usullarini tubdan o'zgartirishi, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishi va yangi to'lov tizimlarini yaratishi mumkin. Markaziy banklarning raqamli valyutalari (CBDC) ham xalqaro to'lovlar va valyuta tizimlariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi kutilmoqda. Shuningdek, xalqaro zaxira valyutalarining diversifikatsiyasi, masalan, Xitoy yuanining yoki boshqa valyutalarning global rolini oshirishi, AQSh dollarining ustunligini pasaytirishi mumkin. XVJ kabi tashkilotlarning roli ham o'zgarishi, global moliyaviy arxitekturaning moslashtirish, moliyaviy inqirozlarni oldini olish va iqtisodiy muammolarni hal qilish uchun yangi mexanizmlarni joriy etish zaruriyati yuzaga kelishi mumkin. Global miqyosdagi hamkorlikning kuchayishi va ko'p qutbli dunyo tartibining shakllanishi xalqaro valyuta tizimining kelajakdagi shakliga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa: Xalqaro valyuta tizimi global iqtisodiyotning hayotiy qon tomiri bo'lib, mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni ta'minlovchi murakkab mexanizmlar majmuasidir. Uning konseptual asoslari, tarixiy evolyutsiyasi va operatsion elementlari jahon iqtisodiy barqarorligi va o'sishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Oltin standartidan Bretton-Vuds tizimiga va undan hozirgi suzuvchi valyuta kurslari davriga o'tish global iqtisodiy ehtiyojlar va siyosiy bosimlarga javoban doimiy moslashishni aks ettiradi.

Bugungi kunda tizim valyuta kurslarining o'zgaruvchanligi, global nomutanosibliklar va zaxira valyuta ustunligining murakkabliklari kabi jiddiy muammolarga duch kelmoqda. Biroq, raqamli valyutalar, blokcheyn texnologiyasi va zaxira aktivlarining diversifikatsiyasi kabi kelajakdagi transformatsiyalar tizimning samaradorligini oshirish va yangi global iqtisodiy sharoitlarga moslashish imkoniyatini yaratishi mumkin. XVJ va Jahon banki kabi xalqaro moliyaviy institutlar global moliyaviy boshqaruvda muhim rol o'ynashda davom etmoqda, ammo ularning vakolatlari va funksiyalarini yangi chaqiriqlarga moslashtirish zarurati ortib bormoqda. Xulosa qilib aytganda, xalqaro valyuta tizimining asoslarini tushunish global iqtisodiy munosabatlarni tahlil qilish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun fundamental ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (XMFV). International Monetary System: Evolution and Reform. – Washington, DC: IMF, 2016.
- 2.Krugman, P. R., Obstfeld, M., Melitz, M. J. International Economics: Theory and Policy. – 11th Edition. Pearson Education, 2018.
- 3.Mishkin, F. S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. – 12th Edition. Pearson, 2019.
- 4.Eichengreen, B. Globalizing Capital: A History of the International Monetary System. – Princeton University Press, 2019.
- 5.Salvatore, D. International Economics. – 13th Edition. Wiley, 2020.
- 6.Jahon banki guruhi. Global Economic Prospects. – World Bank Publications, so'nggi nashrlar.
- 7.O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Pul-kredit siyosati va valyuta bozori bo'yicha sharhlar. – rasmiy hisobotlar.
- 8.Xalqaro hisob-kitoblar banki (BIS). Annual Economic Report. – Basel, Switzerland.
- 9.Karimov, I., Islomov, B. Xalqaro moliya va valyuta munosabatlari. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2021.
10. Abdug'aniyev, A. Jahon moliya tizimi va valyuta munosabatlari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.